

Recension

Jan Willner: *Kritisk granskning, mönster för kritisk undersökning i historisk och kunskapsteoretisk belysning*. Stockholm, Thales 1986.

Tillämpad filosofi eller "applied philosophy" är en genre som på senare tid rönt ökad uppmärksamhet. Grovt uttryckt är det gemensamma för arbeten i genren att de behandlar problem som uppkommit "utanför" filosofi. Jan Willners doktorsavhandling faller inom denna kategori.

Genren "tillämpad filosofi" sätter på sin spets, tycker jag, en svårighet i filosofins självförståelse. Finns det i filosofi liksom i matematik ett slags eviga problem och eviga sanningar, oberoende av den tid och rum där de formulerats? När man betraktar Euklides' geometri som "ren" matematik, ser man den som frågor och svar vilka kan förstås och bedömas oberoende av den tid då de formulerats eller av hur verkligheten ser ut. Nu menar många filosofer — däribland Quine och Wittgenstein — att filosofin inte kan ha egna, "rena" problem och sanningar på samma sätt som matematik anses ha. All filosofi är då "tillämpad". Det torde följa att den handlar om en empiriskt undersökningsbar verklighet och att den kan komma i konflikt med resultat från empiriska vetenskaper. Men om det inte kan finnas någon "ren" filosofi, så är termen "tillämpad filosofi" missvisande i och med att all filosofi måste vara tillämpad eller nonsens. Ingvar Johansson har länge kritiserat analytisk filosofi ur ett sådant perspektiv.

Oavsett riktigheten av generell kritik mot filosofin överhuvud så tycks själva termen "applied" faktiskt antyda att den "rena" filosofin existerar som ett kunskapsområde och utvecklar i ett slags splendid isolation väsentliga begrepp och metoder som praktikern bör tacka och bocka för att få överta. Istället torde den främsta svårigheten vara att integrera traditionella begreppsanalytiska metoder med metoder från andra vetenskapsgrenar och med den kunskap man vunnit genom en mindre strikt kontrollerad erfarenhet. Kanske bör man hellre tala om "integrerande" filosofi än "tillämpad".

Utvecklingen från "ren" till "integrerande" filosofi kan illustreras med vetenskapsteori. Där har positivismens och popperianismens föreställning om "ren" filosofi, ett slags vetenskapens logiska syntax eller den rena metodläran vikit till förmån för en efter-Kuhniansk inriktning där vetenskapsteorins problem och en problembehandling mycket beror av historiska, sociologiska eller etnometodologiska studier av hur vetenskapsmän eller vetenskapssamfundet faktiskt agerar.

När det gäller Jan Willners avhandling, så faller den till sitt ämne väl inom integrerande filosofi. Avhandlingen är, tycker jag, begreppsanalytiskt solid. Min bedömning är dock, att den inte lyckas integrera filosofisk metod med den empiriska verklighet ur vilken problemen växt. Jag tror att Willners avhandling hade tjänat på en mindre respekt för begreppsanalys och ett mer fruktbar utnyttjande av andra vetenskaper eller den erfarenhet personen Willner besitter. Men till verket!

Willners problem gäller trovärdighet hos framställningar: de faktorer hos själva den muntliga eller skriftliga texten som är relevanta för trovärdighetsbedömningen. Det är mot dessa den kritiska granskningen bör riktas. Willner avgränsar sig genom att utesluta den vidare kontexten — författare, samhälle och andra texter.

Den centrala tanken, som jag förstår den, är att en trovärdig text måste vara i stånd att överföra kunskap. Texten måste därför vara i vissa avseenden "genomskinlig" så att den visar för mottagaren att avsändaren har skäl för vad texten påstår. Då avsändaren vet riktigheten av vad han påstår, kan denna hans kunskap överföras genom att mottagaren indirekt får skäl för samma påståenden. Avsändarens direkta skäl måste ge mottagaren indirekta skäl och detta sker ifall texten har vissa egenskaper, t ex:

Klargörbarhet, som sammanhänger med möjlighet att göra en text (mera) entydig.

Epistemisk tillgänglighet, som hänger samman med möjligheten att kontrollera uppgifterna.

Propositionell samstämmighet, som har att göra med logisk konsistens och förenlighet med mottagarens föreställningar.

Retorisk neutralitet, som innebär att det sakligt informativa innehållet kan fås att framträda utan värderingar insprängda.

Argumentativt stöd, som kan variera mellan att framställningen visar sin tes till att den är ett felslut.

Av dessa egenskaper tycker jag epistemisk tillgänglighet har störst nyhetsvärde för filosofisk diskussion. Källangivelser och praktiska kunskaper för att utnyttja dem är i ringa utsträckning analyserade ur kunskapsteoretisk synvinkel. Men resten är, som JW är medveten om, välbekant. De har destillerats fram genom en analys av kritisk tradition.

Willner diskuterar på ett balanserat och förtjänstfullt sätt olika kritiska traditioner: den sokratisk-dialektiska, Montaignes skepticism, argumentationsanalys och det vetenskapliga objektivitetsidealet. Deras innehåll blir närmare klarlagt liksom de motiv som kan ligga till grund för sådana verksamheter. Avhandlingen slutar med en granskning och kritik av alternativa kritiska riktningar.

Willners problem är väl valt. Kritisk granskning är ytterst en fråga om hur jaget kan och bör förhålla sig till de kunskapsanspråk som görs gällande i det offentliga livet. Hur skall den enskilde förhålla sig till trovärdigheten av verklighetsomdömen fällda av experter, politiker, media, läroböcker. (JW tycks utesluta värderingar som enbart retoriska.) Detta är ett väl valt kunskapsteoretiskt och moraliskt problem. I sina bästa passager låter avhandlingen problemen komma till tals.

Dock anser jag inte att avhandlingen för problemen närmare sin lösning. Där-

till är dess avgränsningar alltför snäva. Avhandlingen vilar på en förutsättning jag tror är falsk eller åtminstone icke uppfylld i det långt övervägande antalet fall av kritisk granskning.

Förutsättningen är att texters trovärdighet kan bedömas kontextfritt, dvs fritt från antaganden om upphovsmannen (bakgrundskunskaper och intellektuell redlighet) och den process som skapat texten i dess föreliggande form (passager av gatekeepers, redigeringar, publicering i visst medium). Förutsättningen uppträder dels i JW:s uttryckliga ämnesavgränsning, dels då han begränsar sig till de faktorer vid kunskapsöverföring som är lokaliserade i själva texten (11—12). Avgränsningen är kanhända traditionell — man jämför argumentationsanalysens nästan enhälliga fördömande av argument ad hominem. JW ger endast krystade skäl för avgränsningen och jag skall inte gå in på dem.

Förutsättningen är emellertid med stor sannolikhet falsk. I källkritiska och vittnespsykologiska bedömningar måste upphovsmannen och hans omgivning vägas in och begreppsanalysen lämnar då sitt hävdvunna område. Men även forskningsekonomiska bedömningar bygger på denna typ av överväganden: På en konferens träffar jag en kollega som jag bedömer följa senaste modet från fransk filosofi. Skall jag följa hans förslag om litteraturval?

Även i bedömningen av den enskilda texten spelar antagligen bedömningen av upphovsmannen in genom ett tur-och-returresonemang (termen kommer från Sören Halldén). För att bedöma trovärdigheten av ett dokument tar jag fasta på vissa uppgifter som kan kontrolleras, finner dem sanningsvidriga, och sluter mig till att resten av dokumentet kan ha samma kännetecken. Om jag får veta att olika delar av dokumentet författats av olika upphovsmän ur vitt skilda miljöer och har uppkommit likt ett kollage, faller resonemanget. Upphovsmannen är en sådan sammanhållande princip men en kommité eller tidningsredaktion kan fungera på samma sätt.

Förutsättningar om mekanismerna bakom uppkomstprocessen torde vara svåra att skilja bort från trovärdighetsbedömningen. Ett undantag är kanske de matematiska bevis som presenteras i oavkortad form i läroböcker, men i snart sagt alla andra fall torde uppkomstprocessen vara en oundgänglig dold premis.

Närhelst man förlitar sig på auktoriteter torde det finnas liknande antaganden underförstådda. Jämför:

Eric Land, ordförande i det internationella förbundet för UFO-forskning, påstår att vi nu har bevis för att det finns liv i yttre rymden.

Eric Sand, ordförande i det internationella förbundet för radioastronomi, påstår att vi nu har bevis för att det finns liv i yttre rymden.

Uppgiften från radioastronomen torde de flesta (högutbildade) uppfatta som mer trovärdig, inte beroende på egen kunskap om UFO-forskning respektive radioastronomi, utan på grund av det man förutsätter om selektionsmekanismer som försatt Land och Sand i respektive positioner. Granskningen av trovärdighet beror mycket nära av annan kunskap — både vetenskaplig och mer vardaglig.

JW:s förutsättning som styrt avgränsningen beror, tror jag, på alltför stor aktning för DOLDIS-traditionen. "DOLDIS" betyder Doktrinen om Objektivitet som Legitimation för att Desinficera och Insynsskydda Samhällsangelägen verk-

samhet. Namnet hänsyftar på metoder för att trivialisera metoder och verksamhet vid olika typer av kritisk granskning. Trivialiseringen uppnås genom att man inriktar sig på själva verksamhetens resultat — den färdiga rapporten, artikeln, textselektionen. I dem hittar man några kännetecken och anger dem som det verksamheten riktas mot. Den kritiskt granskande verksamheten framstår som en värderingsfri, teknisk ”tillämpning” av en ganska oförarglig teori. DOLDISEN bortser ifrån de processer som lett fram till resultaten och de processer under vilka mottagare bearbetar resultaten. Han vill kunna operera på en semantisk metanivå utan att behöva göra några verklighetspåståenden eller förlita sig på några värderingar av de företeelser man benämner i objektspråket.

Med obetydlig överdrift kan man säga att DOLDIS-litteraturen förhåller sig till den kritiska granskningens verklighet som en professorernas lärostrid om hygienbegreppets semantiska analys till djungelläkarens kamp för att bevara någon anständig hygien i en miljö av infekterat vatten, egna sjukdomar, okunnighet om smittospridning samt dova påtryckningar från häxdoktorer.

När pedagogen träder in i klassrummet — här talar jag av egen erfarenhet — har han svårigheter att förmedla det distanserade, textanalytiska idealet. Eleverna vill veta vad läraren tycker om verkligheten, inte vad han tycker om det en viss text uttrycker om verkligheten. De vill ofta argumentera i sak, inte på metanivån. För att rättfärdiga det textanalytiska idealet måste man ofta övertyga eleverna om att sakfrågorna blir lidande ifall metaidealen för texter inte upprätthålls. Det blir en diskussion som hoppar mellan objektspråk och metaspråk där läraren i kritisk granskning ofta själv måste argumentera i objektspråket (”Denna tolkning leder till horribla konsekvenser”). Sanningshalten av uppgifterna är ofta svår att undvika.

Ofta är det viktigt att lära ut effektiva strategier för textkritik. Man väntar sig andra typer av felaktigheter hos en moderat än hos en socialdemokratisk politiker. Kritikerns kunskap på objektnivån kommer in för att underlätta analyser på metanivån. Själva urvalet av ett meningsfullt material baseras på föreställningar på objektnivå — man väljer material som belyser aktuella frågor — och inriktar sig på en granskning som skall integrera själva analysresultatet med elevernas åsikter och kunskaper om dessa frågor. Genom begränsningar i lektionstid och en önskan att lära ut systematik sysslar man heller inte med granskning av spridda exempel utan av artiklar. (”Vilka fel hittar ni i den här artikeln av Carl Bildt?”).

Verklighetens kritiska granskning är helt annorlunda än DOLDIS-ideologernas: mycket svårare, mer moraliskt/politiskt kontroversiell, oerhört beroende av lärarens person och av klassen. Personen JW torde ha denna insikt, men avhandlingens teoretiska kärna tränger undan verkligheten.

På sätt och vis är jag kanske orättvis när jag menar att JW i sitt avhandlingsarbete alltför lättvindigt följer DOLDIS-ideologin. JW är faktiskt medveten om att de andra faktorerna existerar, men han har medvetet valt bort dem (132). Själv vill jag naturligtvis inte heller förneka att de faktorer JW lyfter fram är en del av det som verksamheten bör inriktas mot. JW betonar faktorer som ligger på metaspråknivå medan jag hävdar att verksamheten på metanivån dels är logiskt och kausalt beroende av ställningstaganden på den nivå som kan beskrivas eller uttryckas på objektspråknivån, dels att objektnivån ger

system och sammanhang åt metanivån. Och de för kritisk granskning centrala problemen — både teoretiskt och i praktiken — uppfattar jag som belägna på objektnivå.

Avhandlingen är också som bäst när JW lämnar begreppsexercisen på metanivån för att basa av argumentationsanalytikernas översitteri, när han lugnt redovisar sina egna förutsättningar på objektnivån (141 ff) och när han behandlar förhållandet mellan kritisk attityd och kritisk teknik (kap 4 och 4, 164—166). Det är här en klok människa som talar ur egen erfarenhet och med eget omdöme, väl värd att lyssna till. □

Bertil Rolf

Notiser

Göran Hermerén, professor i praktisk filosofi i Lund, har nyligen utgivit en bok med titeln *The Nature of Aesthetic Qualities*, Lund University Press 1988. Boken är den första i en serie "Studies in Aesthetics" som Hermerén själv är redaktör för.

På Juristförlaget har utgivits *Rättsteori. En introduktion* av Jan Hellner, Stockholm 1988.

Torsten Pettersson, docent i litteraturvetenskap vid universitetet i Oulu, Finland, har skrivit en bok om ett centralt problem i filosofisk estetik, nämligen om hur tolkningar förhåller sig till konstverk. Han utgår från fyra olika tolkningar av Thomas Grey's *Elegi* på en lantkyrkogård, som alla ter sig legitima, och diskuterar sedan olika tolkningsteorier mot denna bakgrund. Boken heter *Literary Interpretation: Current Models and a New Departure*, och den är utgiven av Åbo Akademi's förlag 1988.

Den femte september 1988 fyllde Göran Hermerén 50 år. I samband med födelsedagen fick han en festskrift med titeln *Aesthetic Distinction*, Lund University Press 1988. Den har redigerats av T Anderberg, T Nilstun och I Persson, och den innehåller uppsatser av Margaret P Battin, George Dickie, Sören Halldén, Peter Kivy, Jerrold Levinson, Joseph Margolis och Göran Sörbom.

Margareta Bertilsson och Björn Hansson har redigerat en översiktswolym med titeln *Samhällsvetenskapens klassiker* (Studentlitteratur, 1988). Utöver redaktörerna medverkar ytterligare nio författare med varsin artikel. Mogens Blegvad skriver t.ex. om "Macciavelli, Hobbes och Locke", Giuliano Pontara om "Utilitaristerna", Gunnar Olofsson om "Marx som samhällsvetenskaplig teoretiker", Dag Østerberg om "Emile Durkheim", Sven Eliaeson om "Max Weber", och Svante Nordin om "Hägerström och samhällsvetenskapen".